

Valentyn Krysachenko

*Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkous@gmail.com

RUSSIAN POLICY OF GENOCIDE THROUGH DEPORTATION OF PEOPLES: SYSTEMICITY AND PERMANENCE OF REPRESSION

Abstract

The article is devoted to the analysis of one of the forms of genocide policy, namely – the crime of deportation, which was practiced by the Russian state throughout its existence. The political significance of the deportations was to curb the resistance of the tamed peoples, to prevent the real or potential threat of anti-Russian movements. Russia, as the successor to the USSR, did not assume political, legal and moral responsibility for the repression, the process of rehabilitation of deported peoples was stopped completely.

At the time of the collapse of the USSR, the leadership of the RSFSR tried to take certain steps in this direction, but with the proclamation of the Russian Federation as the successor to the union state, such efforts were completely stopped. In the current conditions in Russia there is no political, legal and moral assessment of crimes, no objective assessment of the causes and consequences of mass repression, rehabilitation of deported peoples committed in part or not at all, a number of regulations of the Soviet period to restrict rights and freedoms procedural use, etc. Moreover, the aggressive actions of modern Russia against independent states, including Moldova, Georgia, Syria, Libya, and especially Ukraine, have been a determining factor in new waves of forced migration of large populations, accompanied by significant human, moral, and material losses. All this imposes a special responsibility on the world community to carry out actions of various ranks (political, legal, economic, etc.) to deter the criminal actions of the aggressor country and to develop the necessary conditions and requirements for the inevitability of punishment for crimes committed by the Putin regime.

Key words: Russia, genocide, deportation, repressed peoples, rehabilitation, political responsibility, Russian aggression.

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkous@gmail.com

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА ГЕНОЦИДУ ШЛЯХОМ ДЕПОРТАЦІЇ НАРОДІВ: СИСТЕМНІСТЬ ТА ПЕРМАНЕНТНІСТЬ РЕПРЕСІЙ

Резюме

Стаття присвячена аналізу однієї з форм політики геноциду, а саме — злочину депортації, котру практикувала російська держава протягом всього часу свого існування. Історична послідовність держав Золота Орда—Московське царство—Російська імперія—СРСР і, нарешті, Російська Федерація атрибутивним складником впливу на підлегле населення мала політику насильницького переселення народів, а також окремих груп населення за тієї чи іншою ознакою, в спеціально визначені для цього місця. Такі переселення супроводжувались терором, фізичним насильством, руйнуванням культурного та природного середовища, створенням нестерпних умов для проживання. Політичне значення депортацій полягало в приборканні спротиву приборканих народів, упередженні реальної чи потенційної загрози виникнення антиросійських рухів. Ідеологічні чинники передбачали формування уніфікованого стандартного суспільного світобачення та поведінки. Економічними підвалинами виступала потреба в дешевій (рабській) робочій силі, створенні необхідної інфраструктури для експлуатації загарбаних територій. РФ, як правонаступниця СРСР, не взяла на себе політико-правової та моральної відповідальності за вчинені репресії, процеси реабілітації депортованих народів зупинені повністю. Понад те, своєю агресивною політикою втручання у внутрішні справи незалежних держав (Молдови, Грузії, Сирії, Лівії, України), РФ виступає головною загрозою мирного існування населення цих країн, стає причиною виникнення низки хвиль вимушених масових переселень та еміграції громадян.

Ключові слова: Росія, геноцид, депортація, репресовані народи, реабілітація, політична відповідальність, російська агресія.

Вступ

Позбавлення місця свого постійного проживання того чи іншого народу, цілковито або значної його частини, групи осіб чи навіть окремих громадян, з цілеспрямованим переміщенням його на іншу територію, і складає **сутність депортації як різновидності геноциду**. *Об'єкти депортації* — народи, групи осіб за певною ознакою (соціальною, професійною, релігійною, віковою, статевою тощо) стають маніпулятивним матеріалом для влади, котра кваліфікує їхнє існування як соціально небезпечне. Подібна політика була притаманна російській державі протягом практично всієї історії її існування, оскільки становила один із головних засобів підкорення різних народів своїй владі і використання їх для задоволення власних амбіцій. При цьому режим не зупинявся перед використанням будь-яких найжорстокіших засобів для того, щоб ціною існування репресованих народів створювати для себе потенційні можливості подальшої загарбницької експансії. Відомий дослідник історії депортацій П. Полян епіграфом до своєї книги «Не по своїй волі... Історія і географія примусових міграцій в СРСР» (2001) навіть взяв розпорядження Сталіна Берії: «Товаришу Берія. Надо выселять с треском... Иосиф Сталин». І останній не жалів «живота»... свого ближнього.

Злочин геноциду шляхом депортації етнічних та соціальних груп населення держави одним з перших в науковій літературі дослідив британський історик Роберт Конквест, який ще в 1960 р. оприлюднив книгу «Радянська депортація народів», а згодом ще низку монографій на цю тему, зокрема «Великий терор» (1968) та «Жнива скорботи» (1986) [1]. Помітною подією стала публікація в Нью Йорку книга радянського історика-дисидента Александра Некрича «Покарані народи» (1978 р. — російською, а в 1979 р. — англійською мовами) [2]. Використовуючи величезну фактологічну базу, автори доказово обґрунтували висновки про усвідомлену і цілеспрямовану політику владного режиму щодо позбавлення права на існування цілих народів чи окремих соціальних груп («прошарків») всередині них на своїй історичній батьківщині. Депортацію різних репресованих народів СРСР досліджували С. І. Алієва, Н. Ф. Бугай, А. А. Герман, Є. А. Гунаєв, А. Є. Гур'янов, Д. М. Едієв, В. В. Ерліхман, В. Н. Земскова, А. Г. Осипова, Н. Г. Очирова, В. Б. Убушаєв, А. А. Цуцієва та ін., причому нерідко вишукуючи виправдальні аргументи на користь дій влади. Депортаційні насильницькі «хвилі» виселення українців з України аналізували В. Злупко, Р. Кабачій, Я. Калакура, П. Кононенко, С. Макарчук, О. Мороз, С. Рудницький, В. Сергійчук, А. Хоменко, В. Шкляр, С. Янківська та ін.

Водночас, ідеологи та апологети російської державності постійно заперечують існування подібних фактів, скидаючи всі висунуті звинувачення

на обставини того чи іншого часу, перебільшення, фальсифікації та інші «наговори» на них, невинних ні в чому. У зв'язку з цим **метою** статті постає нагальна потреба не лише в доведенні самих злочинів геноциду народів шляхом депортації, але й в кваліфікації їх як атрибутивних ознак самої тоталітарної держави, системності у застосування, а також практично повній відсутності відповідальності владних режимів за вчинені протиправні дії, причому як в минулому, так і в нинішній час.

Методи дослідження

Методологічний інструментарій визначається потребами в корелятивному співставленні політичних рішень і вчинків, з одного боку, та наслідків їх опредметнення в практику геноциду шляхом депортації народів, — з іншого. Ефективності пошуку, безумовно, сприятиме врахування принципів онтології та ідеології функціонування тоталітарних режимів, ретроспективний аналіз ситуативної детермінації тих чи інших депортацій, динаміку аксіологічного та правового підходів до розуміння парадигми агресивної політики сучасної російської держави.

Результати і обговорення

Для російського завойовника під час «освоєння» ним Півночі, Сибіру та Далекого Сходу улюбленим методом підкорення народу було розпорошення його, зривання з насиджених місць і, зрозуміло, фізичне знищення непокірних. Вельми показовим в цьому було, наприклад, завоювання чукотських земель. Розпочалося воно ще 1727 р., коли до Анадирського острога покликали на переговори 12 найвпливовіших вождів Чукотки і, після їхньої відмови підкоритися, їх вбили. Подальша каральна експедиція не призвела до бажаних результатів, і її керівник, майор Д. Павлуцький надіслав депешу до С.-Петербургу із запитом про подальші дії. Відповідь Сенату була чіткою і лаконічною: «немирних чукч воєнною оружейною рукою карати», їхні яранги спалити, а жінок та дітей забрати і розподілити по Якутському відомству до різних «островів і місць» [3]. **Чукчі** не скорилися, вперто боронили свій устрій життя та свободу, за що центр відповів їм ще однією війною — інформаційною: нескінченні анекдоти про певну недалекоглядність цих людей свідчили лише про розпач «старшого брата» перед мужністю та відвагою автохтонів Чукотки.

Здобуваючи доступ до Чорного моря по всій українській акваторії, Москва практично відразу взялася «зачищати» захоплену територію від корінного населення. В причорноморських степах традиційно розташовувались чотири **ногайські** орди — послідовно, від Дунаю до Дону, Буджак, Єдисан, Єдичкул та Джембойлук. Монаршою волею в 1774 р. всю цю людиність планували перегнати, як худобу, в південноуральські степи. Зрозуміло, ногайці сприйняли цю звістку як загрозу самому їхньому існуванню, і пробували вчинити спротив. І тут до справи взявся «великий» полководець А.

Суворов: 31 липня 1784 р. російські війська оточили ногайське становище на Кубані, в урочищі Урай-Ілчаси, і за добу знищили приблизно 4300 ногайців; 1 жовтня того ж року карателі під час нічного нападу на аули поблизу городища Керменчик вирізали ще понад 5000 душ мирного населення без будь-яких втрат з власного боку [4, с.96]. І подальший шлях цього народу до Уралу супроводжувався постійними нападами та різаниною з боку урядових військ; самі ж переселенці тисячами помирали від голоду та недуг, намагаючись будь-якою ціною затриматись хоча б на Кубані. Зрозуміло, що мова йде про свідомий геноцид цілого народу, оскільки його чисельність зменшилась на порядок. За підрахунками, загальна кількість кочових ногайців наприкінці XVIII ст. складала приблизно 800 тис. чол. Через півстоліття, згідно доповіді Кавказького цивільного губернатора, в 1833 р. на території «Кавказької області» кочувало в степах 8 орд чисельністю «до 91 887 душ обох статей» [5, с.56]. Отже, було — 800 тис., а через півстоліття — трохи більше 91 тис.; враховуючи високий природній приріст кочовиків, можна зробити висновок, що під час депортації було винищено понад 90% ногайців.

Зловісним символом російського деспотизму стало також і виселення християнської частки населення Кримського ханства з території півострова, що сталося 28 липня — 18 вересня 1778 р. Бажаючи ослабити потенційну жертву, імперська влада вдалася до розколу суспільства і спровокувала вихід християн з Криму. Очільник походу граф П. Рум'янцеv-Задунайський доповідав імператриці: «Вывод христиан может почестья завоеванием знатной провинции». Згідно офіційної «Ведомости о употребленных на вывезенных из Крыма и поселившихся в Азовской губернии христиан суммах», за Перекоп було спроваджено 30333 особи, з них 15812 **греків**, 13316 **вірмен**, 162 **волохи**, 664 **грузин** та 379 **католиків**. Безпосереднім виконавцем депортації військовим командувачем А. Суворовим всі переселенці були кинуті напризволяще в причорноморських степах і приречені на загибель.

Злочинна практика депортації цілих етнічних груп та соціальних верств населення була неодмінною складовою політики більшовиків одразу після захоплення ними влади після жовтневого перевороту 1917 р. За оцінками Дахата Едієва, загальна кількість депортованих в 30–40-х рр. XX ст. склала понад 6 млн. чол., причому приблизно половина з них припала на часи «великого терору» в СРСР (1937–38 рр.) та перерозподілом Європи між двома тоталітарними державами (1939–41 рр.). Депортувалися **українці, поляки, литовці, латиші, естонці, німці, греки, болгары, вірмени, молдовани, угорці** та представники інших етносів з окупованих Москвою європейських територій. З інших регіонів СРСР (Кавказ, Середня Азія, Далекий Схід) депортації зазнали **китайці, «харбінці»** (збірна назва для жителів колишніх російських колоній

в Маньчжурії та Китаї), **турки, таджики, іранці, афганці, корейці** та ін. При проведенні соціальних та національних «чисток» в часи «великого терору» було розстріляно три чверті (73,7%) заарештованих, а вцілілих відправлено по етапу в табори Сибіру та Крайньої Півночі. Таким чином, *депортації було піддано близько 3,6% населення СРСР*, причому прямі людські втрати під час проведення власне насильницького переміщення людей з одного регіону в інший склали приблизно 855 тис. осіб (можливі коливання оцінки втрат — від 700 тис. до 1 млн. осіб [6]).

У зв'язку з подіями Другої світової війни, за надуманими звинуваченнями, тотальній депортації було піддано 10 народів: **корейці, німці, фінни-інгермандландці, карачаєвці, калмики, чеченці, інгуші, балкарці, кримські татари і турки-месхетинці**. Загальна чисельність репресованих на початок депортації складала 2 млн. 580 тис. осіб. За ретельними підрахунками, сумарні людські втрати під час і в перші місяці після переселення склали близько півмільйона людей, тобто загинув кожен п'ятий з громадян депортованих етносів [7].

Ще в розпал військових протистоянь на території СРСР, Кремль розпочав депортацію **калмиків**, використавши для цього формальний привід співпраці деяких його представників з окупаційною владою у т. зв. «калмицьких легіонах». Указ Президії ВР СРСР від 27 грудня 1943 р. передбачав насильницьке переселення всього народу до Сибіру. За ретельними підрахунками, всього було депортовано близько 120 тис. осіб: на першому етапі — 93139, на другому — понад 2,5 тис., на третьому — близько 1200 осіб; з фронтів частин близько 5000 солдат та сержантів було відкликано і відправлено в Молотовську область (нині — Пермський край). Прикметно, що депортації підлягало не лише калмицьке населення автономії, але й етнічні калмики, що проживали в Ростовській (2536) та Сталінградській (1178) областях. При цьому смертність в дорозі та протягом перших року-півтора проживання на поселенні складала 55–60% [8, с. 43–44]. В процесі репатріації полонених після капітуляції Німеччини до СРСР повернулось ще 2318 калмиків: всі вони були етаповані до Сибіру. 17 березня 1956 р. калмики були реабілітовані, і лише в 1957–58 рр. розпочався процес репатріації та відновлення національної автономії, причому останнє відбулося в урізаному вигляді — до Астраханської області було підпорядковані два, економічно найрозвиненіших райони колишньої автономії. Про згубні наслідки для калмицького народу депортації переконливо свідчать демографічні показники: за даними Всеросійського перепису 1897 р. калмиків нараховувалось понад 200 тис. осіб, а нині, за даними аналогічного перепису населення 2010 р. — у всій РФ — 183 372 особи, причому в самій Калмикії їх проживає 162,7 тис. (57,4%); натомість різко «додалось» росіян — 85,7 тис. (30,2%), тобто відбувається класичне імперське заміщення автохтонного населення. Враховуючи такі обставини, можна зробити

гіркий висновок, що демографічні наслідки державного геноциду щодо цього народу не подолані і до сих пір.

Після відступу німецьких військ з Криму радянська влада енергійно взялася — ні, не за відбудову інфраструктури півострова, а за «очищення» території від небажаних, з її точки зору, етнічних спільнот. У квітні 1944 р. було депортовано **балкарців**, а згідно постанов ДКО СРСР від 11 травня, 21 травня, 2 червня, 20 червня 1944 р. та ін., депортації підлягали **кримські татари** (понад 191 тис. осіб), **греки** (16 тис.), **вірмени** (9,8 тис.), **болгари** (12,6 тис.), поіменовні як «німецькі поплічники» [9]. Зокрема, перші ешелони з кримськими татарами вирушили з Криму у бік Узбекистану вже 18 травня, а 8 червня Л. Берії вже доповіли, що перевезення кримської людності завершено. Втім, і в подальшому рух ешелонів з депортованими людьми у східному напрямку практично не припинявся. Паралельно з депортацією відбувалася також і ліквідація національно-адміністративних автономій репресованих народів: 12 жовтня 1943 р. ліквідовано Карачаєвську автономну область, 27 грудня 1943 р. — Калмицьку АРСР, 7 березня 1944 р. — Чечено-Інгушську АРСР, 30 червня 1945 р. — Кримську АРСР і т. д. Деяко пізніше, взимку 1949 р. (6 лютого) Совнарком СРСР вирішив здійснити операцію «ЮГ» — депортувати неугодних владі жителів, переважно **українців** та **молдован**, Бессарабії і Північної Буковини. 6–7 липня того ж року до Казахстану та Сибіру було відправлено 11293 сімей (понад 40 тис. осіб), для чого було задіяно приблизно стільки ж оперативників, армійців та членів партактиву.

Депортацію цілого народу з його історичної батьківщини та чужину у власній державі кремлівські зверхники розцінили як визначний стратегічний військовий успіх. Так, саме військовий, і саме стратегічний, оскільки за підсумками цієї злочинної акції вище керівництво НКВД отримало нагороди, в статуті яких позначено, що вони є такими, якими відзначають полководців і воєначальників за визначні успіхи у проведенні військової кампанії. Так, Л. Берія та його найближчі поплічники були відзначені орденом Суворова I ст., яким нагороджувались командуючі фронтів та армій та інше високе керівництво таких з'єднань за, зокрема, «вибір місця головного удару та його нанесення» і за оточення супротивника та «повне знищення його живої сили і захоплення озброєння та техніки» [10, с. 25–26]. Подібний цинізм у прирівнюванні діянь фронтовиків та карателів як співмірних, повністю відображав саму сутність тоталітарного суспільства, для якого будь-яка опозиція до режиму, чи то зовнішня, чи внутрішня, реальна чи уявна, військова чи мирна, сприймалася як загроза самому його існуванню, а тому потребувала безжалісних заходів по її усуненню.

Цинічно і підступно ставилася імперія і до **німців**, яких для колонізації загарбаних українських земель покликала ще імператриця Катерина,

і котрі з часом стали потужним соціально-економічним чинником імперії. У розпал воєнних дій на Західному фронті під час Першої світової війни в 1915–1916 рр. з Волинської губернії було депортовано близько 150 тис. німецьких колоністів до Поволжя, Приуралля та Сибіру. В січні 1935 р. з районів Волині та Поділля, прикордонних з тодішньою Польщею депортували 9470 господарств (25519 осіб) німецького та польського населення до Казахстану та Сибіру. Аналогічно, як потенційних зрадників, громадян німецького походження, без будь-якого виключення, масово депортували з початком війни між Німеччиною та СРСР. 17–20 серпня 1941 р. з Криму було депортовано понад 65 тис. німців, а паралельно, з материкової України, ще понад 100 тис. українських німців. 28 серпня 1941 р. з'явився Указ Президії ВР СРСР «Про переселення німців Поволжя», де на той час проживало 479 855 німців, переважно в Саратовській та Сталінградській областях. Місцями розселення визначено було Алтай, Новосибірська та Омські області, причому в кожному з районів розселяли від 1 до 4 тис. осіб [11]. Практично все працездатне населення одразу було мобілізовано до трудармії, а тому на поселеннях залишились переважно діти, старі та немічні люди, які були приречені по повільну голодну смерть. У своєму злочині геноциду шляхом депортації частини народу, Москва була послідовною: вже після закінчення Другої світової війни, із возз'єданого з Україною Закарпаття, згідно розпорядження НКВД від 15 січня 1946 р., до Сибіру було депортовано ще 1969 німців.

Одним із головних злочинних витворів сталінського режиму щодо маніпулювання з переміщенням та цільовим використанням великих масивів людських ресурсів було створення НКВД т. зв. «Трудової армії». В цьому випадку найогиднішим чином поєднувалися етноцид з безумовним ігноруванням будь-яких інших людських прав і свобод. Наказом НКВД № 35105 1941 р. громадянам СРСР німецького походження заборонялось служити в армії. Натомість, практично все працездатне населення (чоловіки, віком 16–50, жінки, віком 16–45 років) підлягали мобілізації до трудармії. Мобілізовані німці утримувались навіть не на поселеннях, а в системі ГУЛАГу, разом із засудженими, і безжалісно експлуатувались на лісопосадах, копальнях, промислових об'єктах тощо. Ці табори були й без того переповнені: станом на 1 січня 1941 р. в них утримувалось 1979729 осіб, а німецька «хвиля» вимагала створення нових таборів. При цьому, зазначає Г. Гончаров, чисельність німців «в таборах подекуди перевищувала чисельність ув'язнених» [12, с. 80]. По закінченні війни, репресованих німців кодифікували як «спецпоселенців», і на початок 1953 р. їх нараховувалось 1 млн 200 тис. осіб. І «гуманізм» влади був безмірним: Указом Президії ВР СРСР № 133/12 д. №111/45 від 26 листопада 1948 р. геть усі депортовані в роки війни німці карались довічним засланням, а порушники режиму — каторгою. І лише після візиту канцлера К. Аденауера до СРСР в 1955 р.,

з настанням хрущовської відлиги, розпочалось повернення репресованих німців на свою історичну батьківщину, тобто власне до Німеччини.

По завершенні Другої світової війни та встановленні нових міждержавних кордонів у Східній та Центральній Європі, Радянський Союз виступив ініціатором і виконавцем масових депортацій німецького населення з їхніх етнічних земель у самій Центральній Європі. Як відомо, частина з них була передана до складу СРСР, Польщі та Чехословаччини, і звідти примусово було вивезено майже 13 млн. німців. Основна частина (8 млн.) потрапила до Західної, а також (4 млн.) — до Східної Німеччини. При цьому, людей забирали практично без родинного скарбу, перевозили у вантажних вагонах, мов худобу, зосереджували в таборах для інтернованих, на новому місці для проживання, особливо в радянській зоні окупації, полишали без притулку та підтримки [13].

Як відомо, Росія як безпосередня спадкоємиця Золотої Орди, не тільки захопила одвічні автохтонні **українські землі**, але й привласнила питому історію України, культурні та духовні набутки її народу тощо, заперечуючи при цьому сам факт його існування [14]. При цьому, самі **українці** в Російській державі завжди використовувались як своєрідний «перегній» (вислів С. Рудницького), яким слід підживлювати ґрунт, на якому виростає найяудучіше та найбридкіше імперське зілля. В цьому контексті, злочинний метод депортації значних частин етносу завжди розглядався як засіб, з одного боку, упокорення вільного народу, а з іншого — використання його для розв'язання нагальних для імперії потреб в промисловості, будівництві, видобуванні ресурсів, сільському господарстві, науці, культурі, навіть — управлінні імперією. Горезвісним стало примусове вивезення та використання під час спорудження північної столиці Росії **українсько-го козацтва**. Зокрема, депортованих воїнів масово використовували при спорудженні Ладозького каналу в 1720 –25 рр., при цьому смертність серед козаків складала протягом першого року 33 %, що практично вдвічі перевищувала аналогічні втрати під час бойових дій [15].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. для освоєння прилучених до імперії земель Далекого Сходу, добровільно-примусово, з України потягнулися валки майже півтора мільйонів **селян-хліборобів**. З початком Першої світової війни, в 1914 — 1915 рр. із Західної України до Росії було депортовано понад 13 тис. **галицьких українців**, включно з численними представниками інтелігенції та духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким. Після створення СРСР, кордони між союзними республіками були прокреслені за кремлівськими лекалами, і значна частина етнічних українських земель опинилася поза межами УРСР. Для надання цьому хоча б якоїсь законності, в другій половині 20-х рр. працювала тристороння комісія УРСР, БРСР та РРФСР, за підсумками роботи якої сотні тисяч українців з Дону, Курщини, Орловщини, Білгородщини та Стародубщини

були депортовані на Далекий Схід та в Казахстан. З початком колективізації, перед самим Голодомором, в 1930 — 1932 рр. влада здійснила т. зв. «**куркульські висилки**», коли десятки тисяч сімей (63817 родин) заможних селян були відправлені в Комі, на Крайню Північ та в Сибір. Втілення в життя пакту Молотова-Ріббентропа обернулося для українців черговими репресіями, включно з масовим фізичним знищенням та депортаціями. Останніх, протягом 1939 — 41 рр. відбулося аж чотири хвилі. Остання, четверта, розпочалася 22 травня 1941 р., коли репресій зазнали новостворені Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР, а також нещодавно анексовані райони Західної Білорусі та прибалтійські країни: під час цієї «хвилі» було депортовано протягом двох місяців близько 300 тис. осіб [16]. В 1944 — 53 рр. в Західній Україні було заарештовано та відправлено до таборів 203 622 «бандитів», а 65906 родин (майже 204 тис. осіб) «симпатиків» визвольного руху та 12386 родин «куркулів» «просто» зірвано з насиджених місць і відправлено на поселення за Урал [17, с. 71]. Зокрема, з листа Л. Берії від 28 листопада 1947 р. відомо про переселення із Західної України 26460 родин (76268 осіб) «активних націоналістів і бандитів». Прикметно, що практично одночасно, навесні того ж року, в підконтрольній «совітам» Польщі здійснювалась акція «Вісла», під час якої з Лемківщини та Бойківщини було вивезено та «розсіяно» на прилучених до цієї держави німецьких землях понад 150 тис. українців.

Але навіть подібні страхітливі масштаби насильницького переселення українців не влаштували кремлівську владу. З архівних джерел стало відомо про існування наказу № 0078/42 від 22 червня 1944 р. за підписами Л. Берії та Г. Жукова. Основний зміст цього документу — про ліквідацію саботажу на Україні, і контролі над військовими, мобілізованими до армії із звільнених територій. Цей злочин не вдалося втілити в життя, насамперед, із тваринного страху Кремля втратити потужний український економічний потенціал, а також тому, як цинічно зауважив М. Хрущов на XX з'їзді КПРС в 1956 р., що українців «було дуже багато і що при цьому нікуди було їх селити». Цю «прогалину» у своїх діях злочинна влада компенсувала тим, що депортації українців були систематичними і невпинними, тобто однією з базових стратегем політики режиму щодо підневоленого народу.

У XX ст. для обох найкривавіших тоталітарних режимів — і комуністичного, і фашистського — своєюрідною «червоною ганчіркою» стало також саме існування двох етнічних спільнот, кожна з яких, з різних причин, виявилася розсіяною по світу, і водночас, незважаючи на лихоліття доля, зберегла свою ідентичність і національну гідність. Мова йде про **ромів (циган)** та **євреїв**, нищення яких нацистська Німеччина здійснювала планово і послідовно, а більшовицька Росія, так само послідовно, хоча й з притаманними їй волюнтаристськими спалахами репресій та невеликими проміжками відносними затишшями.

За різними оцінками, протягом 1935—1945 рр. в Європі загинули насильницькою смертю від 600 тис. до 1 млн. 500 тис. **ромів**, що складало майже 90 % тодішнього зафіксованого циганського населення. А початок цьому геноциду було покладено зовсім не в Німеччині, а в її майбутній союзниці: це сталося ще в 1933 р. в столиці СРСР, коли з *Москви протягом 10 днів було депортована практично вся виявлена в місті циганська людність*. Про це красномовно свідчить доповідь помічника начальника ГУЛАГу Ізраїля Плінера заступнику голови ОГПУ Генріху Ягоді від 10 липня 1933 р.: «Сповідую, що операція виселення т. зв. «іноземних» циган з Москви, розпочата 28 червня, закінчена 9 липня. Всього за цей період зібрано і вивезено 1008 сімей, 5470 осіб, зокрема 1440 чоловіків, 1506 жінок та 2524 дітей. Увесь вказаний контингент спрямовано до м. Томськ в трудпоселення ОГПУ Західно-Сибірського краю, де буде розміщено в окремих поселеннях за національною ознакою» [18]. Звичайно ж, ніхто і не збирався влаштувати там циганські села, бо ж заледве половина депортованих дожила до кінцевої зупинки, а вцілілі там була кинуті практично напризволяще і приречені на повільну смерть. Слід зазначити, що масова депортація циганських громад (таборів) за межі тих чи інших адміністративних центрів чи районів, в СРСР було звичною практикою практично протягом всього його існування.

Щодо **єврейської** спільноти ставлення визначалось ситуативно, «потребами» часу, враховуючи при цьому досить високий відсоток осіб відповідного походження в партійних та виконавчих структурах, репресивних органах, торгівлі, культурі, мистецтві та науці. Однак, божевільний розум Сталіна готував тотальну депортацію і для всього єврейського народу за Урал. За два тижні до своєї смерті вождь наказав підігнати до столиці та інших великих міст країни сотні залізничних ешелонів для відправлення євреїв до Сибіру та на Далекий Схід. Ідеологічно ці кампанія було ретельно підготовлена попередніми процесами про «лікарів-отруйників» та іншими справами про «безрідних космополітів». Про існування такого плану згодом свідчив тодішній міністр збройних сил, а згодом — голова Ради Міністрів СРСР Н. А. Булганін [19].

Цьому завадили дві обставини: з одного боку — загадкова смерть вождя і внутрішня напруга між «спадкоємцями» у найвищих ешелонах влади, з іншого — активна позиція міжнародної спільноти по недопущенню цього злочину. Відповідні заяви зробили керівники США та Великої Британії Д. Ейзенхауер та У. Черчіль, спеціальне засідання провів кнесет держави Ізраїль, свою рішучу позицію проголосили відомі діячі науки і культури на чолі з А. Ейнштейном тощо. Все це змусило офіційну владу відсторонитись від акцій прямого тотального геноциду єврейського народу, але все ж значну частину його владі вдалося таки депортувати на Далекий Схід в наспіх зліплена автономну область євреїв зі столицею в Біробіджані.

Стосовно ж всього народу в державі практикувалось постійне і широкомасштабне цькування його представників як «апологетів» міжнародного сіонізму та антирадянщини, що означало реальне обмеження прав і свобод громадян СРСР єврейського походження.

Примусові насильницькі дії влади проти окремих народів чи соціальних груп диктувалися самою суттю тих державно-політичних утворень, закономірним спадкоємцем і правонаступником яких є нинішня Російська Федерація. Базові стратегемі їхньої поведінки були закладені ще в часи формування імперії Чингіз-хана, зокрема, при її інституалізації на безмежних просторах євразійських рівнин у вигляді Золотої Орди. В основу її могутності було закладено **принцип екстенсивного зростання природних, матеріальних та людських ресурсів шляхом їх привласнення, тобто загарбання, і безконтрольного використання у власних інтересах.** Найявне продукуюче господарювання розглядалось лише як додатковий, допоміжний засіб підтримування жалюгідного існування «холопських» мас. Московське царство, Російська імперія, СРСР вповні реалізовували своє ставлення до свого населення як до державного ресурсу, котрий воно може використовувати на власний розсуд. Саме інстинкти самозбереження системи і ставали головними спонукальними мотивами насильницького переміщення людських мас, причому не лише з метою власне захисту її силовими структурами, але й задля втілення в життя низки інших нагальних меркантильних потреб представників цієї самої системи.

Репресивні дії проти власних громадян влада здійснювала, вишукуючи найрізноманітніші *причини та аргументи.* Всі вони, зрештою, зводилися до посилання на «революційну доцільність», «класову боротьбу», «соціальний захист», «соціальне очищення», «загрози для суспільства» тощо. Ситуативними мотивами могли виступати національна чи конфесійна приналежність, походження, освіта, стать, соціальне становище, життєва позиція — будь які ознаки, котрі виступали своєрідним «виправданням» влади власних деструктивних дій. При цьому, звичним було посилання на певну абстракцію, у вигляді ідеального об'єкту, котрий потребує захисту та оборони від внутрішніх чи зовнішніх ворогів. Таким об'єктом, во ім'я якого, начебто, і виконувались відповідні акції, виступала «світова революція», «пролетаріат», «батьківщина», «народ» та інші знеособлені ідеальні начала, по своїй суті — метафізичні субстанції, котрі, начебто, вимагали від влади здійснення подібних дій, тобто виступали донорами та активаторами репресій. Останні, вчинювані без огляду на будь-які існуючі правові норми, виводились за межі закону на підставі верховенства принципу т. зв. «комуністичної» найвищої доцільності, примату ідеального над реальним, тобто абстрактної всезагальної утопічної мети над жалюгідним сьогоден-

ням, заради чого суспільство повинно належно сприймати відповідні дії як необхідні та справедливі.

Насправді ж вчинками влади рухали глибинні об'єктивні причини, пов'язані із **інстинктом її самозбереження**. Визначальними серед них були політичні та економічні детермінанти, важливу роль відігравали також демографічні, соціальні, культурні та релігійні чинники. *Політичні* обставини, в свою чергу, визначались загальними стратегемами розвитку режиму, з одного боку, та ситуативними обставинами усунення можливих зон (сфер) збурення, — з іншого. До стратегем постійної спрямування відносилася невпинна і копітка робота по впровадженню догматичної ідеології в громадянську свідомість, що, в свою чергу, передбачало, її відрив, відмежування від системи традиційних цінностей та звичаїв. В цьому контексті, постійне «перемішування» підлеглої людинності на всій території держави створювало ефект своєрідної її гомогенізації, вирівнювання в нормах і стереотипах поведінки і діяльності, а також створювало відповідний простір для залюднення його вже «зрілими», «трансформованими» людьми, лояльними до режиму. Бажаним ідеалом при цьому було досягнення стану «єдиномислія» та тотального «одобрямс» політики влади від усіх громадян. Для Російської імперії відповідним станом було вірнопідданство, для СРСР — формування нової історичної спільноти «радянський народ», для сучасної Росії — утвердження і всюдна експансія т. зв. «русского мира».

Не менш важливими, ніж політичні, були і *економічні* причини насильницького переміщення великих контингентів підвладного населення. Сама держава, смислом і сутністю існування якої було загарбання ресурсів, людських і природних, повинна була вміти їх використовувати собі во благо. А для цього потрібна була дешева, в ідеалі — дармова, робоча сила, відповідна транспортна та енергетична інфраструктура, копальні та кар'єри для видобутку корисних копалин, підприємства для їх переробки та виробництва необхідної продукції, насамперед — військової. Влада розглядала власне населення як ресурс, яким сама мала повне право розпоряджатися. На обжитих підконтрольних територіях загнане в колгоспи селянство було перетворено на кріпаків, без права покидати місця прописки, а безкрайні простори Півночі, Сибіру та Далекого Сходу потребували робочих рук, яких безконтрольно каральні органи доставляли з місць депортації і «зорганізовували» у вигляді таборів, виправно-трудова колоній, трудових та спецпоселень в необхідній кількості і в потрібному для побажань режиму місці.

Ситуативні, тобто прив'язані до конкретного місця та певної групи депортованих громадян, «обґрунтування» були, практично списаними із загального ідеологічного кліше, калькованими звинуваченнями проти цих людей. Для прикордонних територій, котрі межували з недружньою державою, полюбляли навішувати ярлик «потенційні зрадники». А для

мешканців окупованих і звільнених районів, натомість, припасовували вже іншу модальність — «зрадники». «поплічники» ворога, колабораціоністи. Улюбленим прийомом було використання тих чи інших прецедентів безпосередньої співпраці частини осіб тієї чи іншої національності з окупантом, для того, щоб у подібному злочині звинуватити весь народ. А для повстанців, борців за незалежність, іншої назви, крім «бандити», «вбивці», «фашисти» та інших карбуючих епітетів у влади ніколи навіть не знаходилося: всі вони, включно з родинами, сусідами, односельчанами, ближніми і дальніми потенційними однопумцями тощо підлягали негайному вивезенню на «будови» комунізму в райони на кшталт Колими. Слід зазначити, що у всіх цих випадках режим відчував не лише свою всевладність, але й тваринний страх за свої нікчемні душі, за свої блага та привілеї, за невідворотність відповідальності за свої злочини. А це змушувало їх розкручувати маховик репресій все дужче й дужче, не знаючи ніякого зупину у своєму божевільному екстазі нищення.

Злочини геноциду шляхом депортації окремих етносів, соціальних, професійних чи релігійних груп, здійснюваних російською владою, на жаль, не знайшли справедливої правової оцінки з боку відповідних міжнародних органів судочинства, хоча на рівні громадських організацій та національного законодавства низки країн справедливий осуд став загальнопоширеним. Але чи усвідомила свою відповідальність за вчинені протиправні діяння сама РФ, чи здійснила вона, бодай, моральне покаяння перед своїми зневаженими жертвами? Відповідь на подібні запитання важливі не лише для постраждалих та їх нащадків, не лише для усталення імперативу неминучості відповідальності за протиправні державні дії, але й і для самої РФ, для якої подібне «очищення» стало б непоганим стимулом для власної трансформації у напрямку демократизації та антитоталітаризму.

Фахівці практично одностайні у своїх висновках, що мова може йти лише про ті чи інші **спроби реабілітації** об'єктів насильства, і то здійснюваних, головню, ситуативно і на основі кон'юктурних міркувань. Тобто, мова не йде про визнання власної вини за вчинені протиправні дії, але лише про певне послаблення державного контролю та тиску на такі об'єкти репресій. Так, П. Полян проаналізував державне ставлення щодо раніше незаконно депортованих народів і систематизував їхній «новий» статус: 1) реабілітовані, 2) частково реабілітовані і 3) не реабілітовані [20, с. 158 — 159]. До першої групи віднесено тих, яким відновлено права та існуючу до депортації національно-територіальну автономію (карачаєвці, балкарці); до другої віднесено народи, яким останнє відновлено частково (карели, калмики, чеченці, інгуші); до третьої — найбільшої групи — віднесено ті народи та групи, реабілітація яких обмежилась визнанням їхнього цивільно-правового статусу як повноцінних громадян, але без відновлення адміністративно-територіальних, майнових чи культурних прав. До цієї групи належить

переважна більшість депортованих народів, починаючи від німців та корейців, і закінчуючи кримськими татарами, турками-месхетинцями та інгермандландцями.

В законодавчій теці російських правників існує ледь не єдиний, більш-менш виважений, акт, присвячений проблемі реабілітації депортованих. З'явився він у своєрідну добу межичасся, коли точилася вперта боротьба між М. Горбачовим та Б. Єльциним за першість в імперії. 26 квітня 1991 р., тобто ще за існуючого СРСР, голова ВР РСФСР Б. Єльцин підписує закон РСФСР «Про реабілітацію репресованих народів», переймаючи таким чином на себе де-факто правочинність суб'єкта відповідальності [21]. Тобто, дії вчинялись від імені і за законами СРСР, а їхню оцінку здійснює нерівноважний — на той час — суб'єкт права, — одна, нехай і найбільша, із союзних республік в його складі. Очевидно, саме цими ситуативними, кон'юктурними обставинами на завершальних етапах «перебудови», тобто розпаду СРСР, і слід пояснювати досить прогресивний зміст ухваленого документу. Втім, про це цілком відверто мовлено вже в преамбулі закону, в якій вказано, що саме «оновлення ... створило сприятливі умови по реабілітації репресованих в роки радянської влади народів, які піддавались геноциду та брехливим нападкам». Так, це не помилка: *в російському законі пролунало слово «геноцид»*. Втім, це було вперше — і в останнє: *більше подібної самооцінки громадськість від влади не діждеться*.

Закон містить визначення самого факту злочину держави проти своїх громадян: «Репресованими визнаються народи (нації, народності чи етнічні групи та інші історично усталені культурно-етнічні спільноти людей, наприклад, козацтво), стосовно яких за ознаками національної чи іншої приналежності вчинялась на державному рівні політика брехні та геноциду, що супроводжувалася їх насильницьким переселенням, ліквідацією національно-державних утворень, перекроюванням національно-територіальних кордонів, встановленням режиму терору і насильства в місцях спецпереселення» (стаття 2). В інших статтях міститься роз'яснення самої процедури реабілітації репресованих народів, зокрема: відновлення їхніх цивільно-громадянських прав (ст. 3), поетапне відшкодування завданого матеріального збитку (ст. 9), культурна реабілітація (ст. 9) тощо. Слід додати, що 18 жовтня того ж 1991 р., вже після серпневого путчу, Верховна Рада — вже Російської Федерації, а не РСФСР, — ухвалює ще один, типологічно споріднений з попереднім, закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій» [22]. В ньому була зроблена спроба підвести законодавчо-правову базу для оцінки всіх злочинів тоталітаризму, пов'язаних з переслідуванням людей за політичними мотивами. Депортація, до речі, також була кваліфікована як одна з різновидностей політичних репресій, пов'язаних з виселенням цілих груп населення поза межі місць їх сталого проживання (ст. 1). На жаль, ці закони виявилися першими і ... останніми спробами офіційної

влади дати справедливу оцінку злочинам тоталітаризму. Вони залишилися унікальним прецедентом в російському судочинстві, «благі наміри» якого зіштовхнулись з реальною політикою правонаступниці СРСР — РФ, для якої зазначені в ст. 2 діяння на кшталт геноциду та терору проти народів виявилися неодмінним атрибутом імперської загарбницької стратегії держави, збереженим для власного використання в нинішній час.

Дійсно, подальші десятиліття новітньої історії РФ в контексті реабілітації репресованих народів являють собою суцільну «білу пляму», з тією, однак, особливістю, що сама вона «успішно», з року в рік, збільшувала перелік таких репресованих народів уже теперішніми діями. Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Чечня — ці та інші країни зазнали агресивних дій з боку РФ, котрі міжнародною спільнотою кваліфікуються як акт геноциду. Розв'язана у 2014 р. війна супроти України, анексія частини її території, збереження відкритих ліній збройного протистояння і терору проти цивільного населення — продовження все тієї ж імперської політики політичних репресій та силового загарбання чужих територій. І, з неприхованим цинізмом, практично одразу після окупації Криму, В. Путін оприлюднює свій указ, пов'язаний із заходами по реабілітації народів, депортованих з території півострова в травні-червні 1944 р., причому також додав до цього переліку ще й німців, депортованих, як відомо, трьома роками раніше [23]. Указ цей — сміховинний, і наскрізь лукавий. Він містить всього два пункти, з яких другий — про набуття його, указу, чинності з часу оприлюднення. А в першому пункті — чотири підпункти: про історичну справедливість, про облаштування репатрійованих, про відродження національно-культурних автономій та, наостанку, про «відзначення» ювілейної дати — 70-річчя депортації цих народів. Маємо перед собою зразок класичної агітки, в якій не міститься ні йоти правди, але лунають лише переможні сурми над подоланим і понівеченим супротивником, зневаженим сім десятиліть тому, і загнаним в оновлене імперське ярмо нині. Кримські татари, подолавши всі жахи радянської депортації, зуміли повернутися на рідну землю, але й тут до них знову з'явився непроханий гість — узурпатор не може існувати без жертви. Найвищий представницький орган народу — Меджліс, змушений працювати в еміграції, патріоти кинуті до в'язниць, юнаки рекрутовані до окупаційної армії, громадсько-культурне життя знову перемістилося у підпілля. А московські пропагандисти з поліцейської академії навперобій закликають: президентський указ «є найважливішим актом для сучасної Росії щодо відновлення історичної і політичної справедливості» (!?) [24, с. 37].

Натомість, *об'єктивна оцінка політики російської влади щодо реабілітації депортованих народів засвідчує неспроможність і небажання здійснювати будь-які позитивні кроки в цьому напрямку.* Відповідну заяву, наприклад, оприлюднила партія «Яблуко» у зв'язку з 26 річницею

ухвалення закону РСФСР «Про реабілітацію репресованих народів»: «На сьогоднішній день — мовиться в преамбулі, — невиконаними залишається більшість статей Закону...» [25]. А далі — аргументований перелік: всупереч ст. 1 Закону, не визнані незаконними і злочинними всі репресивні акти СРСР, всупереч ст. 3 — не забезпечене повноцінне повернення репресованих, всупереч ст. 4 — допускається публічне приниження репресованих народів, всупереч ст. 9 — не компенсовані збитки, всупереч ст. 11 — не здійснена культурна реабілітація, всупереч ст. 12 — не всі репресивні акти втратили свою юридичну силу і продовжують використовуватися чиновниками тощо. Інакше кажучи, ельцинська гучна спроба в бурхливі революційні дні перебудови дати шанс Росії зробити хоча б найменший крок у напрямку спокути і морального прощення, була притлумлена і спущена «на гальмах», закинута в архів як непотріб або неоплачений борговий вексель. Для нової імперської політика визнання своїх помилок чи огріхів було б завеликою і непотрібною розкішшю: Росія знову взялася за свою-несвою справу — вчити всіх, як слід жити, і примушувати це робити, бажають вони цього, чи ні. При цьому, як зазначають аналітики, сучасна російська влада оцінює політичні репресії в СРСР не з точки зору сучасного міжнародного права, а «з позиції антиконституційних норм і документів органів влади радянської держави тоталітарного періоду, які слугували підставою для масових репресій» [26, с.139], тим самим вважаючи їх законними. Але кремлівська влада навіть не вибачилася за вчинені злочини: оцінили все скоєне як тимчасові негаразди тієї чи іншої сторінки історії, зумовлені ситуативними труднощами во ім'я великих ідеалів, і зняли з порядку денного.

Головна причина подібного стану речей — глибинна спадкоємність сучасної РФ з усіма попередніми державно-політичними утворами, котрі існували в межах і на принципах тотального контролю над підвладними народами та ресурсами. Історична вервечка держав в ряду Золота Орда — Московське царство — Російська імперія — СРСР і — нині — РФ, незмінно утверджувала примат влади над людиною, верховенство волі над законом, абсолютизм над свободою. Не випадково І. І. Гарін, відомий вчений і письменник, в своєму фундаментальному десятитомнику «Йєхуїзм», використав відомий алегоричний персонаж «йєху» з твору Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера» для означення того стану, до якого зводять кожну людину ці режими. А стан цей — зомбованість, духовна убогість, ненависть до ближнього, зневага до страждань, агресія, зверхність т. д. і т. п. З доведеною до такого стану масовою свідомістю, влада може використовувати — і робить це — людські спільноти об'єктами власних маніпуляцій і використовує плоди таких дій для втілення своїх будь-яких утопій та божевільних видінь. Порівнюючи посткомуністичну Росію з попередньою системою, дослідник зауважує, що вона перейняла «президентів-мікро-йосифо-

віссаріоничів, за сумісництвом шарикових». І стверджує: «Воістину треба бути сліпим і глухим, до того ж з дитинства міцно «затурканим», щоб не розуміти очевидного: **ні-чо-го не змінилось** — ті ж «вірні лєнінці» на тих самих лєдь-лєдь перефарбованих місцях продовжують те ж паскудство, але в більших масштабах: ще більше грабування-затуркування того ж нещасного (тоталітарного) народу і той же нещасний (тоталітарний) народ, що терпить «спадкоємців; та ж закамуфльована під «свободу слова» пропаганда «справедливої війни» з «бандитами і терористами», той же біснுவатий шовінізм і ксенофобія, те ж людиноненависництво, той же «власний шлях», з якого «народ не зверне», та ж «велика вітчизняна», ті ж шкільні підручники історії і та ж армія «вірних Русланів» від науки, які мало чим відрізняються від карателів із загороджувальних загонів» [27, с. 6].

Про фантомність та ефемерність реабілітаційних зусиль центральної влади Росії свідчить, бодай, порівняльне співставлення чисельності депортованих спільнот, з одного боку, та кількості тих, хто повернувся на свою батьківщину назад, — з іншого Повернутися назад на свою історичну батьківщину вдалося ліченим етносам (кримські татари, чеченці, калмики та деякі інші), причому з реальними і потенційними втратами своєї чисельності, котрі сягали 80–90% від їхньої вихідної чисельності. Представники ж німецької спільноти пунктом повернення взагалі обрали батьківщину своїх предків — ФРН. Втім, в усіх випадках, сучасна РФ як правонаступниця самого суб'єкта злочину, тобто СРСР, не взяла на себе ніяких ні політико-правових об'єктивних оцінок, ні моральних покаянь, ані практичних зобов'язань щодо повноцінної реабілітації репресованих народів.

Висновки

Невід'ємною складовою російської політики геноциду була ідеологія і практика депортації, тобто примусове виселення з місця постійного проживання народів, окремих груп осіб чи певної сукупності громадян, спричинене існуючою владою і здійснюване насильницьким шляхом. Стратегічна орієнтація на загарбання чужих земель та хижацьке використання людських і природних ресурсів, супроводжувалась довільним ставленням до поневоленого населення як дармового потенціалу власного зміцнення та зростання. В Російській імперії масової депортації зазнавали українці, поляки, ногайці, вірмени, греки, євреї та інші етноси, представники різних конфесій, зокрема, старообрядці, греко-католики, протестанти тощо. СРСР здійснював злочини депортації проти етнічних спільнот населення практично всіх прикордонних територій держави, неугодних соціальних, станових, культурних та релігійних страт і «прошарків» суспільства, довільно виокремлених організацій, об'єднань, союзів, спілок та інших фантомних «антирадянських» угруповань.

Масові депортації визначались потребами самозбереження тоталітарного режиму. Політичні чинники поставали з необхідності упередження можливих потенційних проявів суспільного чи національного невдоволення та опору, позбавлення тих чи інших опозиційних течій соціального підґрунтя, здійснення запрограмованої структуризації суспільства. Ідеологічна складова передбачала форматування соціуму за принципами догматичних стандартів і стереотипів, його своєрідну гомогенізацію з невпинним зомбування та уніфікацією особистостей, що передбачало їхній відрив (включно з фізичним) від традиційних цінностей та моралі. Економічний ефект від здійснення депортації досягався завдяки використанню дешевої, а в більшості випадків — дармової, робочої сили, створенні різноманітної інфраструктури та мережі видобувних та виробничих об'єктів для отримання вигоди від окупованих територій. Обґрунтування ж самих фактів депортації здійснювалося не на підставі нормативно-правових норм, а з посиланням на суспільну доцільність подібних дій. При цьому аргументи вишукувались у сфері потенційної можливості вчинення таких дій, а не їх реального здійснення. Революційна доцільність зневажала основні права і свободи людей, котрим інкримінувались зрадництво, бандитизм, соціальна чужість, антирадянщина і т. д. і т. п.

Сучасне міжнародне право визначає явище депортації як злочин геноциду. Подібна оцінка притаманна також і законодавству низки європейських пострадянських держав, зокрема і України. В часи розпаду СРСР, певні кроки в цьому напрямку намагались зробити і керівництво РСФСР, однак з проголошенням РФ правонаступницею союзної держави, такі зусилля були припинені повністю. В нинішніх умовах в РФ відсутня політико-правова і моральна оцінка вчинених злочинів, не здійснена об'єктивна оцінка причин і наслідків масових репресій, реабілітація депортованих народів вчинена частково або не здійснена зовсім, низка нормативних актів радянського періоду щодо обмеження прав і свобод не виведена із процесуального вжитку тощо. Понад те, агресивні дії сучасної Росії проти незалежних держав, зокрема Молдови, Грузії, Сирії, Лівії і, особливо, України, стали визначальним чинником нових хвиль вимушеної міграції значної кількості населення цих країн, що супроводжувалось значними людськими, моральними та матеріальними втратами. Все це накладає на світове співтовариство особливу відповідальність щодо здійснення дій різноманітного чину (політичних, правових, економічних та ін.) по стримуванню злочинних дій країни-агресора та виробленню необхідних умов та вимог по невідворотності покарання за вчинені злочини представниками путінського режиму.

Список посилань:

1. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. Київ: Либідь, 1993. 384 с.
2. Некрич А. Наказанные народы. Нью Йорк: «Хроника», 1978. 173 с.
3. Синяк Д. Про що сором'язливо мовчать скрепи «победобесія»: як чукчі півтора століття були «непереможні» / fakeoff.org/uk/history/pro-scho-soromyazlyvo (13 серпня 2019 р.).
4. Стрижак О.С. До етногенезу та етномовної історії кубанців-чорноморців. *Український історичний журнал*, 2001. № 1. С. 93–106.
5. Аржиниязова А.К. Территория расселения и численность ногайцев Северного Кавказа в конце XVIII—середине XIX в. *Историческая и социально-образовательная мысль*, 2007. Т. 9. № 6/2. С. 53–58.
6. Эдиев Д.М. Демографические потери депортированных народов СССР. Ставрополь: Изд-во СтГАУ «АГРУЧ»; Ставропольсервисшкола, 2003. 336 с.
7. Гурьянов А.Э. Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г. / old.memo.ru/history/policy/g_2.htm.
8. Очирова Н.Г. Насильственное переселение калмыцкого народа и проблемы демографии. *Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН*. 2013. № 3. С. 40—45.
9. Сергійчук В. І. Український Крим. Київ: Українська Видавнича спілка, 2001. 304 с.
10. Эдиев Д.М. Демографические потери депортированных народов СССР. Ставрополь: Изд-во СтГАУ «АГРУЧ»; Ставропольсервисшкола, 2003. 336 с.
11. Чебыкина Т. Депортация немецкого населения из европейской части СССР в Западную Сибирь (1941—1945 гг.) / old.memo.ru/history/nem/chapter14.htm.
12. Гончаров Г.А. «Трудмобилизованный» контингент исправительно-трудовых лагерей Урала в годы Великой Отечественной войны. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 25 (279). *История*. Вып. 52. С. 75—81.
13. Штойдель Н., Грабська А. Пам'ять про депортацію німців: назад на нову батьківщину / dw.com/uk/a/17345385 (18.01.2014).
14. Білінський В. Б. Москва Ординська (XIII—XVI століття): Історичне дослідження. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. 304 с.

15. Слісаренко О. М. Українське козацтво на будівництві Ладозького каналу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 9. С. 105 — 110.
16. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість: Видання п'яте. Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2005. 412 с
17. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959 — 1989 рр.: етномовні наслідки зросійщення. Київ: «Просвіта», 2008. 392 с.
18. Мисник Л. «Лошадей пришлось бросить»: как цыган выселяли из Москвы / *gazeta. ru/social/2018/06/27/11816557.shtml* (28.06.2018).
19. Гарін І. Як в СРСР готувались знищити євреїв / *nv. ua/urr/opinion/yak-v-srsr-gotuvались-znishchuvati-yevreyiv-89009.html*.
20. Полян П. М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций. Москва: Изд-во «ОГИ-Мемориал», 2001. 329 с.
21. О реабилитации репрессированных народов: Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. № 1107-І / *base. garant. ru/102000365*.
22. О реабилитации жертв политических репрессий: Закон Российской Федерации от 18 октября 1991 г. № 1761-1 / *consultant. ru/document/cons_doc_LAW_1619*.
23. О мерах по реабилитации армянского, болгарского, греческого, крымско-татарского и немецкого народов и государственной поддержке их возрождения и развития: Указ Президента Российской Федерации от 21 апреля 2014 г. № 268 / *sevkrimrus. narod. ru/ZAKON/2014tatar. htm*. 24. Михайлова Н. В., Савина Л. М. Крымские татары: депортация и реабилитация. *Вестник Московского университета МВД России. Юридические науки*, 2015. № 1. С. 32 — 37.
24. В связи с 26 годовщиной принятия закона РСФСР «О реабилитации репрессированных народов»: Заявление Бюро партии «Яблоко» от 27 апреля 2017 / *yabloko. ru/Resheniya_Vyuro/2017/04/27*.
25. Гунаев Е. А. Ценность правового государства и прав человека — конституционный императив при исследовании истории репрессий народов в СССР в 30 — 50-е гг. в XX в. *Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН*. 2013. № 3. С. 136 — 140.
26. Гарин И. И. Человек: духовность и телесность. Харьков: Фолио, 2020. 943 с.

References:

1. Konkvest R. (1993). Zhnyva skorboty: Radianska kolektyvizatsiia i holodomor / Per. z anhl. Kyiv: Lybid, 384 s. [in Ukrainian].
2. Nekrich A. (1978). Nakazannyye narody. Nyu York: «Khronika». 173 s.
3. Syniak D. Pro shcho soromyazlyvo movchat skrepy «pobiedobesiia»: yak chukchi pivtora stolittia buly «neperemozhni» /fakeoff.org/uk/history/pro-scho-soromyazlyvo (13 serpnia 2019 r.) [in Ukrainian].
4. Stryzhak O.S. (2001). Do etnohenezu ta etnomovnoi istorii kubantsiv-chornomortsiv. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Vol 1. S. 93-106.
5. Arzhiniyazova A.K. (2007). Territoriya rasseleniya i chislennost nogaytsev Severnogo Kavkaza v kontse XVIII – seredine XIX v. Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl. T. 9. № 6/2. S. 53–58.
6. Ediyev D.M. (2003). Demograficheskiye poteri deportirovannykh narodov SSSR. Stavropol: Izd-vo StGAU «AGRUCH»; Stavropolservisshkola. 336 s. [in Russian].
7. Gurianov A.E. Masshtaby deportatsii naseleniya v glub SSSR v mayeyiune 1941 g. / old.memo.ru/history/policy/g_2.htm.
8. Ochirova N.G. (2013). Nasilstvennoye pereseleniye kalmytского naroda i problemy demografii. Vestnik Kalmytского instituta gumanitarnykh issledovaniy RAN. Vol. 3. S. 40–45.
9. Serhiichuk V.I. (2001). Ukrainskyi Krym. Kyiv: Ukrainaska Vydavnycha spilka. 304 s. [in Ukrainian].
10. Ediyev D.M. (2003). Demograficheskiye poteri deportirovannykh narodov SSSR. Stavropol: Izd-vo StGAU «AGRUCH»; Stavropolservisshkola. 336 s. [in Russian].
11. Chebykina T. Deportatsiya nemetskogo naseleniya iz evropeyskoy chasti SSSR v Zapadnuyu Sibir (1941 – 1945 gg.) / old.memo.ru/history/nem/chapter14.htm.
12. Goncharov G.A. (2012). «Trudmobilizovanny» kontingent ispravitelno-trudovykh lagerey Urala v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Vol.25 (279). Istoriya. Vyp. 52. S. 75–81.
13. Shtoidel N., Hrabska A. Pamiat pro deportatsiiu nimtsiv: nazad na novu batkivshchynu / dw.com/uk/a 17345385 (18.01.2014).
14. Bilinskyi V.B. (2011). Moskva Ordynska (XIII – XVI stolittia): Istorychne doslidzhennia. K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 304 s. [in Ukrainian].
15. Slisarenko O.M. (2018). Ukrainske kozatstvo na budivnytstvi Ladozkoho kanalu. Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani». T. 21. № 9. S. 105–110.

16. Shtepa P. (2005). Moskovstvo: yoho pokhodzhennia, zmist, formy y istorychna tiahlist: Vydannia piate. Drohobych: Vyd. firma «Vidrodzhennia», 412 s. [in Ukrainian].
17. Skliar V.M. (2008). Etnichniy sklad naselennia Ukrainy 1959 – 1989 rr.: etnomovni naslidky zrosiishchennia. Kyiv: «Prosvita», 392 s. [in Ukrainian].
18. Misnik L. «Loshadey prishlos brosit»: kak tsygan vyselyali iz Moskv / gazeta.ru/social/2018/06/27/11816557.shtml (28.06.2018).
19. Harin I. Yak v SRSR hotuvalys znyshchyty yevreiv / nv.ua/urr/opinion/yak-v-srsr-gotuvalysya-znishchuvati-yevreyiv-89009.html.
20. Polyan P.M. (2001). Ne po svoeiy vole... Istoriya i geografiya prinuditelnykh migratsiy. M.: Izd-vo «OGI-Memorial». 329 s. [in Russian].
21. O reabilitatsii repressirovannykh narodov: Zakon RSFSR ot 26 aprelya 1991 g. № 1107-I / base.garant.ru/102000365.
22. O reabilitatsii zhertv politicheskikh repressiy: Zakon Rossiyskoy Federatsii ot 18 oktyabrya 1991 g. № 1761-1 / consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1619.
23. O merakh po reabilitatsii armyanskogo. bolgarskogo. grecheskogo. krymsko-tatarskogo i nemetskogo narodov i gosudarstvennoy podderzhke ikh vozrozhdeniya i razvitiya: Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 21 aprelya 2014 g. № 268 / sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/2014tatar.htm.
24. Mikhaylova N.V. (2015). Savina L.M. Krymskiye tatory: deportatsiya i reabilitatsiya. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. Yuridicheskiye nauki. Vol. 1. S. 32–37.
25. V svyazi s 26 godovshchinoy prinyatiya zakona RSFSR «O reabilitatsii repressirovannykh narodov»: Zayavleniye Byuro partii «Yabloko» ot 27 aprelya 2017 / yabloko.ru/Resheniya_Byuro/2017/04/27.
26. Gunayev E.A. (2013). Tsennost pravovogo gosudarstva i prav cheloveka – konstitutsionnyy imperativ pri issledovanii istorii repressiy narodov v SSSR v 30 – 50-e gg. v XX v. Vestnik Kalmytskogo instituta gumanitarnykh issledovaniy RAN. Vol. 3. S. 136–140.
27. Garin I.I. (2020). Chelovek: dukhovnost i telesnost. Kharkov: Folio. 943 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.02.2020

© Крисаченко В. С., 2020